

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто проблеми лінгвостилістичного аналізу художнього тексту (на матеріалі західноукраїнської прози 20-30-х років ХХ ст.). Схарактеризовано основні методи комунікативної лінгвістики. Визначено новачії в галузі художнього мовлення, які притаманні письменникам початку ХХ ст.

Ключові слова: комунікативна лінгвістика, лінгвопоетика, ідіостиль, мовотворчість, метафора, діалектизм, фольклоризм.

Постановка проблеми. В сучасному мовознавстві лінгвостилістичний аналіз та інтерпретація художнього тексту є одними з найактуальніших питань, які привертають увагу лінгвістів багатоплановістю дослідження. Художній текст вивчається на матеріалі творів різноманітних жанрів художньої літератури, що характеризуються своєрідною структурно-композиційною й мовностилістичною організацією, яка впливає на процеси розуміння адресатом творчого задуму письменника.

Увага до мови художніх творів пояснюється бажанням отримати за допомогою лінгвістичних даних уявлення про механізм творення художньо-естетичної образності мови. Лінгвістичний словник письменника відбиває емоційно-оцінне сприйняття світу, віддзеркалює світ емоцій у їх мовно-національному вираженні. Лінгвостилістичне вивчення словесного мистецтва, що набуло широкого розвитку в останні десятиліття, вимагає цілісного підходу, який враховує внутрішньомовні і позамовні чинники.

Аналіз останніх досліджень. З проблемою комунікації пов'язана низка нових тем, що привернули увагу дослідників в останні роки. Серед них можна назвати такі: надто велика метафоричність, неточність вираження думки, паузи, алогізми, непослідовність, обман, незнання особливостей, розбіжність концептуальних систем, різні психічні особливості комунікантів (емоційність, характер, темперамент, спосіб мислення), розбіжніжність стратегій мовленнєвої тактики, поведінки, нарешті, зовнішні перешкоди (див.: [Бацевич 2009; Космеда 2011; Почепцов 1999]). Пошуки нових теорій, здатних повніше і точніше описати мову, тривають і нині. Робляться спроби створення цілісної інтегральної концепції мови. Стає очевидним, що мовотворчі тенденції буквально пронизують інтелектуальну творчість, в основі якої – виявлення і використання функціонування мовної системи, когнітивних можливостей мовного моделювання реальності.

Мета статті: проаналізувати та обґрунтувати особливості мовного стилю письменників (на прикладі західноукраїнської прози 20-30-х років ХХ ст.).

Виклад основного матеріалу. В останні роки з'явився особливий напрям досліджень художнього тексту – комунікативна стилістика художнього тексту. Це «новий напрям сучасної функціональної стилістики, що сформувався на межі з іншими науками і комплексно вивчає цілий текст (мовленнєвий твір) як форму комунікації і явище ідіостилію. Комплексне вивчення тексту в цьому випадку передбачає дослідження лінгвістичних і екстралінгвальних факторів спілкування, пов'язаних із породженням тексту і його інтерпретацію» [10, 157]. Внаслідок особливих дослідницьких завдань цей різновид лінгвостилістичних студій має особливі методи вивчення:

- метод асоціативного поля, що базується на «виявленні в художньому тексті асоціативних зв'язків між словами. При цьому аналіз лексем йде за різними рівнями, коли враховуються одночасно їх фонемний вигляд і граматична природа, морфемна структура і лексичне значення, стилістична маркованість і тематична та ситуативна співвіднесеність» [10, 228]; скажімо, досліджуючи «асоціативні поля як вияв індивідуальної мовотворчості» (будь-якого автора, матеріалом може стати окрема збірка або прозовий твір) уможливлено через асоціативні зв'язки слів з'ясувати естетичні концепції автора, що виражені в усьому творі. Власне ці асоціативні зв'язки «сприяють визначенню концептуальної і мовної картини світу автора і його ідіостилію» [10, 229];

- метод «регулятивного структурування» «передбачає вияв у тексті регулятивних структур (регулятивів), які стимулюють різні комунікативні ефекти і представляють собою текстові структури-стимули. Останні розуміються як прийоми організації текстових мікроструктур, співвіднесені з загальною комунікативною стратегією тексту. Регулятиви вирізняють і формують на основі лексичних засобів, співвіднесених у сприйнятті читача за принципом асоціативних зв'язків» [10, 229]. А тому як додатковий прийом у таких дослідженнях використовують психолінгвістичний експеримент і контекстуальний аналіз;

- інформаційно-смісловий метод забезпечує «аналіз смислового розгортання тексту, спрямований на вивчення процесу смислоформування на основі інформації, представленій в художньому творі. Під інформацією тут розуміються знання про світ, втілені в тексті з позицій визначеного естетичного ідеалу автора. Результат відображення цієї інформації в свідомості адресата – смисл тексту, під яким розуміють структуру

лінгвістично оформлених смислових фрагментів тексту, які корелюють із дійсністю, тобто смислова структура тексту” [10, 229].

У комунікативній лінгвістиці мова художнього твору розглядається як ідіостиль, що відображає образ поетичного світу письменника та його інтерпретацію за допомогою індивідуальної „граматичної виразності” [10, 147]. Мовний стиль письменника – це система засобів мовного відображення, організована в єдність світоглядом і творчою індивідуальністю художнього слова. Письменник бере основну масу мовностилістичних засобів з народної мови, з сучасної йому літературної мови, а рівень розширення і створення нових значень слів визначаються світоглядом автора. Складовою світогляду митця виступає його естетичний ідеал, естетичне кредо. Естетичний ідеал є синтезом філософських, політичних, етичних та естетичних поглядів письменника на мистецтво, естетичне кредо відображає принципи відбору життєвого матеріалу, літературної техніки. Естетичний ідеал і естетичне кредо знаходять своє втілення в мові як ядрі індивідуально-художнього стилю автора.

Вплив світогляду визначається і вибором конкретного мовностилістичного засобу, який має певне значення, служить для відтворення не тільки думки, але й її відтінків, для виявлення емоційно-експресивного забарвлення. Зокрема, відображення світогляду автора знаходить вираження у застосуванні письменником синонімічних лексичних засобів мови (письменник добирає ті синоніми, що найбільш придатні для відтворення його задуму), у використанні діалектизмів (на початку ХХ ст. західноукраїнські письменники активно використовували діалектизми як стилістичний засіб для характеристика місця, де відбуваються події, і персонажів), відповідних словесно-образних засобів (наприклад, тропіки).

Розвиток психологічного напрямку в західноукраїнській літературі 20-30-х років ХХ ст. сприяв вдосконаленню художніх творів за формою і змістом. У зв'язку з відтворенням дійсності через сприймання персонажів відбувається своєрідне ускладнення мовних засобів у творах, що виражається в семантиці, в „художньо-образних „приростках” змісту, які розвиваються в системі всього естетичного об'єкту” [1, 114] і які згодом стають стимулом для подальшого розвитку і збагачення літературної мови.

Портрет і пейзаж традиційно вважають описом – статичною композиційно-мовною формою. Але західноукраїнські прозаїки, подібно до художників-імпресіоністів, надають усьому, що зображають, постійного руху. Досягають вони такої рухливості, на нашу думку, завдяки використанню різноманітних мовних засобів: метафоризації, несподіваних

порівнянь, переходом в асоціативний план. Поєднуючи зображення із психологічним змістом, посилюючи емоціональну тональність змальованих картин, автори створюють тропи, породжені концепцією твору чи атмосферою конкретної ситуації. Так, наприклад, у прозових творах початку ХХ ст. зустрічаємо такі несподівані порівняння: *щоки, мов дві глибоко розкопані могили; гори, наче голі жебраки* (О.Турянський); *обличчя, як буревісна хмара; слова, ніби осінні листя; дерева, як приви́ди; булка суха, як старе лице; образи святих, немов сторожі сонних; подвір'я, як сцена в театрі* (Б.Лепкий); *молодиця, як мішок пшениці* (О.Маковей); *щастя, мов світанок після ночі* (М.Рудницький). Художня мова використовує „семантичну глибину порівняльних зворотів, щоб образно передати асоціативні зв'язки між поняттями, щоб неозначеність цих зв'язків перетворити на джерело мовної експресії” [3, 152] .

Метафора як стилістичний засіб надзвичайної місткості у творчості західноукраїнських прозаїків розвиває самостійну тему. Одним із найуживаніших видів цього художньо-образного засобу є персоніфікація. Персоніфікуючи реалії природи, автори психологічних творів, уособлюють їх, надаючи функції живих істот. Цим досягається розуміння спільності усього живого на землі, його взаємозалежності і взаємозумовленості. Природа виступає супутником людських переживань, страждань. Це надає художньому мовленню прозаїків глибокого ліризму й філософського звучання. Наприклад: *„Гори-веле́тні сховали білі голови в чорних хмарах”*; *„...ліс ніс у далечінь стогони і прокльони...”*; *”гори до гір притупилися і наче шепочуть до себе”* (О.Турянський), *„місяць блід зі страху перед сонцем”*; *„позіхає ріка своїм переддосвітнім шумком”*; *”Місячне сяйво...сріблястою бляхою побиває ворота, омріює думки”*; *„над гробами мушки бринять потихеньку панахиду”* (Б.Лепкий), *„Ліси дивувалися старому голосові”* (М.Черемшина), *„Сонце реготалось над ним”* (В.Стефанік). Привертають увагу в єдиному і незакінченому прозовому творі Б.І.Антонича – повісті „На другому березі” – метафори, складні за структурою і змістом, що доречніше в поетичних творах, а в прозовому є здебільшого своєрідним декором, прикрасою: *„Над скрипкою світла запало щільно тяжке віко ночі, набиване цвяхами зір. Замкнула його кругла колодка місяця”*; *„Над містечком синя парасоля погідного неба”*; *„Кленове листя хмар на ясній блакиті”*. Пишучи цей твір, Антонич мав уже поетичний досвід, що дало про себе знати у незвичних для прози метафорах.

Таке тяжіння західноукраїнських письменників до асоціативно-ускладненої метафоризації зумовлене, в першу чергу, впливом модерністської естетики, яка вимагала від авторів уваги до „особистих почу-

вань, мінливих настроїв, всієї складності індивідуальної свідомості” [1, 5]. По-друге, прикметними для цих письменників були експерименти зі словом, введення елементів натуралізму, експресіонізму тощо.

Своєрідною у західноукраїнських прозаїків є, зокрема, типологія портрету, який є важливим компонентом психологічних творів. Так, у творі О. Турянського „Поza межами болю”, крім розгорнутого імпресіоністичного опису зовнішності героїв, автор створює й штриховий імпресивний портрет, який супроводжує епізодичні чи другорядні персонажі. Але саме ці портретні вкраплення й епізоди характеризують головних героїв твору, виділяючи і відтіняючи найважливішими. Проілюструємо це прикладами з тексту: „*Бачу їхні обличчя живих трунів. Бачу, як біль і розпука кладе їм на очі й мозок сонячний серпанок привидів і божевілля...*” Це перша зустріч читача з головними героями твору – полоненими, що стали жертвами великодержавних амбіцій у роки першої світової війни. Тут немає опису конкретних рис зовнішності героїв. Але кількома виразними штрихами – *живі трупи, сонячний серпанок привидів і божевілля* – автор передає враження, яке справляють ці нещасні люди. Прикметники *живі, сонячний* набувають у контексті зовсім нового емоційно-образного значення – „нерухомий, хворобливий стан” і містять негативну конотацію, виражаючи страждання героїв. Важливе змістове навантаження у штрихових портретах містить така деталь людської зовнішності, як очі. У тексті: *очі вихли, замерзли, очі погасли, убивчі очі, дико заіскрені очі*. Для імпресіоністів характерним є використання деталі, натяку, штриху, окремого враження, щоб активізувати читача, примусити доповнити і допрацювати образ, з маленької деталі відтворити ціле, домалювавши картину.

Важливим і особливим питанням при дослідженні мови західноукраїнської прози початку ХХ ст. є проблема використання письменниками у своїх творах діалектизмів. Досвід засвідчив, що діалекти живуть навіть за наявності унормованої літературної мови, виконуючи при цьому певні стилістичні й естетичні функції. Так, „діалектизми в новелах Стефаніка виконували емоційно-експресивну функцію, вони розкривали психологію селян, вносили у твір забарвлення місцевого побуту. Уживання діалектизмів було глибоко обґрунтованим і естетично виправданим на тлі загальноновживаної літературної мови” [7, 74].

У Черемшини мова персонажів побудована на базі гуцульського діалекту, а коли йдеться про мову автора, то він намагався впроваджувати літературні форми. Наведемо приклади використання Черемшиною діалектних форм: лексичні (*варуйте серце, онучки черлені, вуйни і вуйки,*

легінь), фонетичні (*сопівка, по тижні, раз траба гинути*), морфологічні (*до рая, як лишень, тоту рану загоїти*), синтаксичні (*гей би боялися ночі, аби їх не задушила, йдуть два люди*). Однією з характерних рис слововживання цих письменників є паралельне використання діалектизмів та їх літературних відповідників (йдеться насамперед про фонетичні та морфологічні діалектизми). Наприклад, у Стефаніка – *пляшка і фляшка, вийти і війти*, у Черемшини – *сопівка і сопілка, легінь і парубок, тоті і ті*. Отож, у лінгвальній свідомості і Стефаніка, і Черемшини співіснували дві мовні системи – територіально-діалектна на всіх мовних рівнях їх рідної говірки і тодішня літературна мова. Це давало змогу вкладати в уста героїв своєрідну образну енергію, сприяло всебічній характеристиці героїв, їх індивідуалізації.

Водночас більшість авторів писали літературною мовою, лишень в окремих випадках вживаючи діалектизми і запозичені з інших мов слова. Так, Б.І.Антонич „так опанував українську літературну мову, що в знанні її перевершив друзів-галичан” [5,4]. Такі письменники, як О.Турянський, Б.Лепкий, М.Яцків прагнули у своїй мовотворчості до європеїзації, при цьому вони розвинули українську літературну мову, оживили її, збагатили, піднесли на рівень інших мов культурного світу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Лінгвістичний підхід до аналізу мови художніх творів вимагає всебічного врахування всіх сторін художнього контексту, використання методів цілісного розгляду його компонентів. У творчості західноукраїнських прозаїків знаходимо безліч прикладів оновлення форм звичного слововживання: використання незвичних, досить оригінальних мовних одиниць у тропях; асоціативно-ускладнена метафори-зація; несподівані порівняння з переходами в асоціативний план.

1. Агеєва В.П. Українська імпресіоністична проза / В.П.Агеєва. – К.: НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка, 1994. – 160 с.

2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С.Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ „Академія”, 2009. – 376 с.

3. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я.Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 356 с.

4. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я.Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 250 с.

5. Ільницький М. Четвертий перстень / М.Ільницький // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. – Львів, 1989. – 168 с.

6. Космеда Т.А. Позитивна тональність комунікації як чинник взаєморозуміння: роль дискурсивних слів / Т.А. Космеда // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С.216-221.

7. Мова і час. – К.: Наукова думка, 1977. – 235 с.
8. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Почепцов. – К.: Київ, ун-т, 1999. – 308 с.
9. Северская О.И., Преображенский С.Ю. Функционально-доминантная модель эволюции индивидуальных художественных систем: от идиолекта к идиостилю// Поэтика и стилистика. – М.: Наука, 1991. – С.147.
10. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожинной; члены редколлегии : Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сквородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.

The article deals with the problem stylistic analysis of literary text (based on West-Ukrainian prose 20-30-ies of XX century). The characteristic of the main methods of communication linguistics. Defined innovation in the field of artistic speech writers are inherent in the early twentieth century.

Key words: *communicative linguistics, linhvopoetyka, idiostyle, linguistic creativity, metaphor, dialectisms, folkloryzm.*

УДК 821.161

Світлана Луців (Дрогобич)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙМЕННИКІВ ВІДПРИСЛІВНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ (за романом Р. Іваничука «Мальви»)

У статті здійснено структурно-семантичну характеристику прийменників відприслівникового походження на матеріалі роману Р.Іваничука «Мальви»; з'ясовано, що в сучасній українській літературній мові формальний склад прийменників досить строкатий, що пов'язано з їх постійним поповненням; встановлено, що кількість прийменників збільшується за рахунок вторинних прислівників (більшою мірою), іменників (меншою мірою), дієслів (поодинокими прикладами) і свідченням цього є прийменникова система аналізованого художнього полотна.

Ключові слова: *словотвірна парадигма, прийменник, прислівник, семантика, лексичне значення, перехідність слів, структурно-семантичний тип.*

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях діє тенденція зміщення центру уваги з мови як системи форм до мови у її дії, у ситуації спілкування. Актуальною постає проблема міжчастини-мовної перехідності слів, викликана рухливістю мовних одиниць – численними випадками переміщення слів із одного лексико-граматичного класу до іншого. Під час такого розвитку мови діє процес відмирання окремих властивостей слова та одночасне накопичення нових харак-